

Turyn: oblicza miasta.

W kierunku *smart*

Turin: faces of the city. Towards the *smart*

Streszczenie

Turyn to miasto o silnych korzeniach antycznych i średniowiecznych – miasto kościołów i pałaców. Miasto kultury, biznesu i sportu – monumentalne, eleganckie i chłodne a jednocześnie fascynująco skromne. Stolica Piemontu, położona rzeką Po, miasto wielkich architektów: Juvarry, Guariniego i Alfieriego, stanowi do dziś jedną z najlepszych lekcji post-barokowej urbanistyki. Miasto o wielu obliczach, w którym przeszłość miesza się z inteligentną przyszłością.

Abstract

Turin is a city with very strong ancient and medieval roots—a city of churches and palaces. A city of culture, business and sports—one that is monumental, elegant and cool, while at the same time being fascinatingly modest. The capital of Piedmont, located on the Po River, a city of great architects: Juvarra, Guarini and Alfieri, today constitutes one of the best lessons on post-Baroque urban planning. A city of many faces, in which the past mixes itself with a smart future.

Słowa kluczowe: barok, Turyn, monumentalizm, wnętrze urbanistyczne, oś miejska, krajobraz, rewitalizacja, tereny poprzemysłowe

Keywords: Baroque, Turin, monumentalism, urban interior, urban axis, the landscape, urban regeneration, post-industrial areas

Turyn to miasto do niedawna nieco zapomniane i pop-turystycznie niedoceniane. Miasto o silnych korzeniach antycznych i średniowiecznych – miasto kościołów, pałaców i muzeów – z największym po Kairskim muzeum egipskim na świecie – położone nad majestatyczną rzeką Po¹. Nie jest miejscem najchętniej odwiedzanym przez turystów i nieczęsto pojawia się na pierwszej pozycji miejsc polecanych we Włoszech. Bardziej pociągające są miasta tokańskie, umbryjskie lub liguryjskie ze swoją zawiłą tkanką: zmienną, złożoną i pełną niespodzianek. Idealny Turyn wraz ze swoim nieskończonym, geometrycznym dekokiem raczej fascynował Giorgio de Chirico, twórcę koncepcji malarstwa metafizycznego i prekursora surrealizmu, który tak chętnie malował jego arkady i podcienia. Tu dorastał i dojrzewał Jean Jacques Rousseau, tutaj studiował Umberto Eco. Turyn na tle pocztówkowych i kolorowych *città italiane* jest miastem chłodnym, nieszablonowym i skromnym, a jednocześnie bogatym i wytwornym.

Lekcja urbanistyki

Założyli go w IV wieku p.n.e. Turyńczycy – plemię celtycko-galijskie dzielnie stawiające czoło kolejnym najeźdźcom: od Hannibala aż po Rzymian, którzy ostatecznie po swoim zwycięstwie wzniesli tu miasto w I wieku n.e². Castrum pełniące rolę militarną powstało na planie czworokąta i zostało oto-

Turin is a city that until recently has been somewhat forgotten and underappreciated in terms of popular tourism. A city with strong ancient and medieval roots—a city of churches, squares and museums—with the largest Egyptian museum in the world right after the one in Cairo—located on the majestic Po river. It is not the most eagerly visited place by tourists and it does not show up as the first tourist destination in Italy too often. Tuscan, Umbrian or Ligurian cities, with their tangled urban tissue: that is changing, complex and full of surprises, are much more attractive. The perfect Turin, with its infinite, geometric decor, would rather fascinate Giorgio de Chirico, the man who invented the concept of metaphysical painting and was the precursor of surrealism, so often painting the city's arcades. It was here that Jacques Rousseau grew up and matured, while to Umberto Eco it was a place where he studied. Turin, against the background of the postcard-like and colourful *città italiane* is cold, unconventional and modest, while simultaneously being rich and elegant.

A lesson in urban planning

It was founded in the fourth century BCE by the Taurini—a Celto-Ligurian Alpine tribe that bravely faced off against successive waves of invaders: from Hannibal to the Romans, who, ultimately, after their victory, erected a city here in the first century AD¹. A military castrum was established here, with

Il. 1. Piazza San Carlo, rys. B. Malinowska-Petelenz / Piazza San Carlo, drawing by B. Malinowska-Petelenz

czone murami. Do dzisiejszych czasów zachowała się Porta Palatina z I w. n.e. jako jedna z bram wjazdowych do miasta oraz regularny układ siatki urbanistycznej³. Od średniowiecza Turyn pełnił istotną funkcję – najpierw jako stolica państwa Longobardów, a następnie – jako stolica Piemontu i Królestwa Sardynii. Złote lata Turynu przypadają na lata 60. XIX wieku, kiedy to na krótko stał się stolicą jednoczącego się Królestwa Włoch. Wraz z późniejszą utratą roli politycznej wzmogła się industrializacja miasta, które odtąd jest istotnym ośrodkiem przemysłowym, a także – naukowym.

Do Turynu zjeżdżają licznie miłośnicy i smakosze sztuki budowy miast – architekci i studenci wydziałów architektury. Tu można spotkać jedyne w swoim rodzaju, charakterystyczne sekwencje wnętrz – wielkich ulic – zbudowanych na twardej, prostokątnej siatce miejskiej. Tutaj także w sposób modelowy sprzęgła się natura z wielką kulturą: w Turynie bowiem na przełomie XVIII i XIX w. urbanistyka barokowa polegająca na wiązaniu struktur miejskich z otoczeniem naturalnym, stała się w pełni dojrzała.

Dążenie do monumentalnych, reprezentacyjnych rozwiązań przemyślnie zakomponowanych jest tu widoczne niemal w każdym miejscu. Prostokątna, neoklasyczna sieć ulic, wzbogacona podcieniami i pasażami, tworzy bogate wnętrza stanowiąc fenomenalną oprawę dla dominant i akcentów budowli miejskich takich jak liczne kościoły, pałace, galerie i muzea. Ciągi uliczne i place wzbogacone są szczególną „wartością dodaną” – dzięki swoim naturalnym otwarciom widokowym na ośnieżone szczyty Alp.

Jednym z najważniejszych i najpiękniejszych wnętrz tego miasta jest Piazza San Carlo – podcieniowy, podłużny, o proporcjach niewiele ponad dwóch kwadratów (160x70m). Nanizany na długą oś Via Roma, łączy się w prostej linii: od południa z półokrągłym, wydłużonym Piazza Felice i Giardino Sambuy oraz dworcem Porta Nuova, od północy zaś z sercem miasta – Piazza Castello. Podobnie jak w rzymskim Piazza del Popolo, plac ten od strony południowej flankują dwa bliźniacze,

a rectangular plan, and was surrounded by walls. Porta Palatina, from the first century AD, has survived to our time as one of the entry gates to the city, as has the regular layout of the urban grid². Turin has played an important role since the Middle Ages—first as the capital of the state of the Lombards, and then—as the capital of Piedmont and the Kingdom of Sardinia. Turin enjoyed its golden years in the 1860's, when it briefly became the capital of the Kingdom of Italy which was uniting at the time. Along with the later loss of Turin's political role, the industrialisation of the city increased and it has become an essential industrial and scientific centre. Turin is being visited by large numbers of lovers of the art of the construction of cities—architects and students of architectural faculties. It is here that we can see one-of-a-kind and highly distinct sequences of interiors—great streets—built upon a rigid, orthogonal urban grid. It is also here that nature has become tied with high culture in a model manner: it was in Turin that Baroque urban planning, which was based on tying urban structure with the natural surroundings, became fully mature at the turn of the eighteenth and nineteenth century.

A tendency for monumental, representative and intelligently composed solutions is visible here in almost every place. The rectangular, neoclassicist grid of streets, enriched by arcades and passages, creates rich interiors by constituting a phenomenal frame for landmarks and accentuating public buildings, like the numerous churches, palaces, galleries and museums. Sequences of streets and squares are enriched by a particular “added value”—thanks to their natural visual openings towards the snowy peaks of the Alps. One of the most important and beautiful interiors of this city is Piazza San Carlo—featuring arcades and having an elongated shape, with proportions slightly exceeding those of two squares (160 x 70 m). Placed upon the long axis of Via Roma, it connects in a straight line with: the semicircular, elongated Piazza Felice and Giardino Sambuy from the south, as well as the Porta Nuova station, while from the north it is linked with the heart of the city—Piazza Castello. Similarly as in the Roman Piazza del Popolo, this

barokowe kościoły: San Carlo Borromeo i Santa Cristina o wspaniałych, ciężkich od bogatych detali i złota wnętrzach. Interesującym elementem tej pierzei jest złamana symetria: tylko San Carlo posiada wysoka dzwonnice, stanowiącą silny kontrpunkt w tym monumentalnym wnętrzu.

Kwadratowy Piazza Castello⁴ wraz z pałacem królewskim i Palazzo Madama⁵ oraz kościołem San Lorenzo Guarino Guariniego⁶, stanowi początek łańcucha wnętrz, zróżnicowanych typologicznie. Miejsce to łączy się z imponującą strukturą wnętrza ulicy Po, wielkiej miejskiej osi, silnie zdefiniowanej podcieniami. Wzdłuż tej alei, diagonalnie wytyczonej względem kwadratowych kwartałów, rozmieszczone są dwa przepyszne barokowe kościoły – silnie akcentowane, klasycznie wbudowane w ścianę wnętrza ulicy. Pierwszy z nich – S. Francesco Da Paola – cofnięty względem wnętrza, otrzymał zgrabne przedpole rozbijając ciągłość pierzei. Drugi – Chiesa Della Santissima Annunziata⁷ nie łamie kontinuum długich elewacji, włączony w partię podcieniową ulicy, wyróżnia się niebywałym bogactwem detalu, wspaniałą tektoniką elewacji i uskokowym pilastrowaniem.

Ten długi 740-metrowy korytarz urbanistyczny fascynuje silnie zarysowanymi konturami i rytmem podcieni spotęgowanym jednolitym rozmiarem okien w bogatych opaskach z trójkątnym naczółkiem Podcienia kryją w sobie liczne księgarnie i antykwariaty, sklepy ze starymi mapami i płytami winylowymi. To miasto bukinistów.

Ciągłość pierzei jest kontynuowana na styku z każdą prostopadłą ulicą, nad którą przebiegają podcienia o nieco innym rozstawie arkad niż w przypadku kamienic. Ulica Po prowadzi do umiarkowanego, wydłużonego placu Vittorio Veneto, kolejnej reprezentacyjnej przestrzeni publicznej, by następnie zyskać przedłużenie w postaci kamiennego mostu Vittorio Emanuele. Ta niezwykła sekwencja i wielka oś kończy się w perspektywie majestatycznym, osiowo usytuowanym, okrągłym kościołem Gran Madre di Dio⁸. Ta klasycystyczna świątynia zbudowana została w latach 1827-1831 dla upamiętnienia powrotu do Włoch Wiktora Emanuela I. Przy jej budowie architekt – Ferdinando Bonsignore – inspirował się architekturą rzymskiego Panteonu. Do wejścia prowadzą monumentalne schody, na szczycie których stoją charakterystyczne rzeźby ze statua Gran Madre trzymającą kielich. Stąd rozciąga się olśniewający widok na miasto udekorowane koronką wież i kopuł i jego symbolem – charakterystyczną Mole Antonelliana⁹, dzisiaj Muzeum Kinematografii.

Efektownym dopełnieniem i modelową ilustracją artystycznego mariażu natury i kultury – jest lokalizacja turyńskiej postbarokowej, kopułowej Basilica di Superga (1717–1731), kolejnego symbolu stolicy Piemontu, z rozmachem wzniesionej na wzgórzu Superga¹⁰. Jest to dzieło Filippo Juvarry, messyńskiego architekta, wykształconego w Rzymie, którego wiele pojedynczych realizacji, a także zespołów urbanistycznych można podziwiać w Turynie. Bazylika wraz z kościołem Gran Madre di Dio i usytuowanym na wzgórzu Monte dei Cappuccini – późnorenansowym klasztornym kościołem Santa Maria del Monte¹¹, tworzą najwyższej próby krajobrazowo-urbanistyczny łańcuch obiektów o wybitnych walorach estetycznych, usytuowanych na tle zielonych wzgórz wznoszących się nad rzeką Po.

square is flanked by twin Baroque churches: San Carlo Borromeo and Santa Cristina, with wonderful interiors that appear heavy from their rich details and gold. One interesting element of this frontage is its broken symmetry: only the San Carlos Church possesses a tall bell tower, which constitutes a strong counterpoint in this monumental interior.

The square Piazza Castello³, along with the royal palace, Palazzo Madama⁴ and the San Lorenzo Church⁵ by Guarino Guarini, constitutes the start of a chain of typologically varied interiors. The site is connected with the impressive structure of Po Street, a grand urban axis, strongly defined by arcades. Along this avenue, diagonally outlined in relation to the square urban blocks, are two excellent Baroque churches—strongly accentuated, classically incorporated into the wall of the interior of the street. The first of these—S. Francesco Da Paola—recessed in relation to the interior, was given an elegant foreground that breaks apart the continuity of the frontage. The second—Chiesa Della Santissima Annunziata⁶, does not break up the continuum of the long facades, incorporated into the arcade section of the street, it stands out with an extraordinary wealth of detail and the wonderful tectonics of its facade and stepped pilasters.

This long, 740-metre-long urban corridor fascinates us with its strongly outlined contours and the rhythm of arcades, magnified by the uniform size of windows encircled by rich frames with triangular headstalls. The arcades hide in them numerous book and antique shops, stores with old maps and vinyl records. It is a city of bouquinistes.

The continuity of the frontage continues at the point of contact with every perpendicular street, above which there are arcades with a slightly different spacing than in the case of townhouses. Po Street leads to the neat, elongated Vittorio Veneto square, another representative public space, in order to then become extended in the form of the stone Vittorio Emanuele street. This extraordinary sequence and grand axis ends in its perspective by the majestic, axially placed and circular Gran Madre di Dio Church⁷. This classicist temple was built in the years 1827–1831 in order to commemorate the return of Victor Emanuel I to Italy. During its construction, its architect, Ferdinando Bonsignore, became inspired by the architecture of the Roman Pantheon. Monumental stairs lead to its entrance, at the top of which are characteristic sculptures with the Gran Madre statue, holding a chalice. From here on out there stretches an enchanting view of the city, decorated by a meticulous weave of towers and domes, as well as its symbol—the distinct Mole Antonelliana⁸, which today houses the Cinematography Museum. The location of Turin’s post-Baroque, domed Basilica di Superga (1717–1731)—another symbol of the capital of Piedmont, expansively built atop Superga Hill, is an impressive culmination and model illustration of the artistic marriage between nature and culture⁹. It is the work of Filippo Juvarra, a Messinian architect who had been educated in Rome and whose many individual built projects, as well as urban complexes, can be marvelled at in Turin. The basilica, along with the Gran Madre di Dio Church and the late-Renaissance monastic Santa Maria del Monte Church¹⁰ located atop Monte dei Cappuccini, create a landscape and urban chain of structures of outstanding aesthetic quality, located against a background of green hills towering over the Po river. Superga is also an excellent observation point, from where we can marvel at the entire

szących się nad rzeką Po. Superga jest również znakomitą punktem widokowym, skąd można podziwiać całe miasto na tle ośnieżonych szczytów Alp.

Dialogi miejskie, czyli nowe w starym

Dzisiejszy Turyn to prawie milionowe miasto i jedna ze stolic europejskiego przemysłu. Zaliczany jest do miast europejskich, które słyną z udanych prób wpisania kluczowych projektów rewitalizacji obszarów zdegradowanych w ogólną strategię rozwoju (Barcelona, Berlin, Hamburg, Lyon, Nantes, Mediolan)¹². Obszary przemysłowe tutaj wciąż podlegają rozmaitym przekształceniom i transformacjom, niektóre z nich przybierają kształt dzieł wybitnych. Większość z nich adaptuje zastane dziedzictwo w celu m.in. zachowania pamięci historii rozwoju tych obszarów¹³.

Turyński Environment Park powstał w obszarze Valdocco, w ramach programu rewitalizacji Spina3 w 1996 r. i jest efektem współpracy władz regionalnych, Piemontu, Regionalnej Agencji Rozwoju, Politechniki Turyńskiej i Uniwersytetu Turyńskiego. Budowę parku w latach 1997-2000 sfinansowano w 70% z funduszy unijnych¹⁴. Na zdegradowanych terenach poprzemysłowych, w sąsiedztwie wioski olimpijskiej, architekci z firmy Latz+Partner zaprojektowali park miejski¹⁵ wraz z wielofunkcyjnym zespołem sportowo-rekreacyjnym. Głównym założeniem było zachowanie oryginalnych form zabytków przemysłowych i przywrócenie funkcjonalności terenów przy rzece Dora w ramach projektu „Torino – Città d’Acqua”. W centrum kompozycyjnym całego założenia stanął kościół Santo Volto¹⁶ autorstwa Mario Botty – dziś ikona miasta.

Zrewaloryzowany teren podzielono na pięć części o zróżnicowanym charakterze zaś elementem scalającym całość jest rzeka Dora. Centrum parku tworzy dużych rozmiarów hala przemysłowa po dawnej hucie Vitali. Szeroka promenada z pergolami i zadaszeniem w postaci koron drzew łączy park z sąsiednią dzielnicą. Specjalnymi rampami można przedostać się do oddzielnej strefy przeznaczonej do realizacji różnorodnych działań społecznych. Stalowe słupy w kolorze ciemnopomarańczowym zostały odrestaurowane, a wkomponowana roślinność sprzyja wielorakim aktywnościom w tej industrialnej przestrzeni publicznej. Betonowe wieże i fundamenty zostały przekształcone w fantastyczne place zabaw. Zastosowanie licznych drzew kwitnących nie tylko wzbogaca środowisko ale również oferuje przyjemne widoki na miejski krajobraz.

Kościół z parkiem łączy szeroka kładka (wschód-zachód) o długości 700 m przerzucona nad ruchliwą arterią Via Borgaro. Platforma obserwacyjna umożliwia zaobserwowanie panoramy miasta, przy dobrej widoczności, od strony wschodniej można dojrzeć słynny symbol Piemontu – bazylikę Superga. Turyński zespół sakralny wraz z kościołem to przykład nawiązania do tradycji klasztornych¹⁷, co Botta konsekwentnie stosuje w wielu innych swoich sakralnych realizacjach (Evry, Pordenone, Merate, Seriate). Monumentalna struktura świątyni, wzniesiona na planie centralnym, z zewnątrz prezentuje się jako siedmiowieżowa bryła. W każdej z wież mieści się kaplica, od góry przeszklona. Industrialny charakter założenia podkreśla smukły komin byłej huty stali, pełniący funkcję campanilli zwieńczonej krzyżem, owiniętej spiralną strukturą.

city against the background of the snowy peaks of the Alps.

Urban dialogues, the new inside the old

Present-day Turin is a city with a population of almost one million and one of the capitals of European industry. It is counted among those European cities that are famous for their successful attempts at blending key urban regeneration projects concerning decayed areas into their general development strategy (Barcelona, Berlin, Hamburg, Lyon, Nantes, Milan)¹¹. Industrial areas still undergo various changes and transformations here, while some take on the shape of outstanding works. Most of them adapt existing heritage in order to, among other things, preserve the memory of the history of the development of these areas¹². Turin’s Environment park was built in the Valdocco area, as a part of the Spina3 urban regeneration programme in 1996 and is the result of the cooperation of regional authorities, Piedmont, the Regional Development Agency, the Turin University of Technology and the University of Turin. 70 % of the funds for the construction of the park in 1997–2000 was provided by the European Union¹³. Architects from the Latz+Partner company designed an urban park¹⁴ along with a mixed-use sports and recreation complex on decayed post-industrial grounds, in the vicinity of the Olympic village. The main objective was the preservation of the original industrial forms and restoring the areas near the Dora river as a part of the “Torino – Città d’Acqua” project.

The Santo Volto Church¹⁵ by Mario Botta—now an icon of the city—was placed at the compositional centre of the entire layout.

The regenerated area was divided into five parts, each with a varied character, while the element that binds the entirety is the Dora River. The centre of the park is composed of a large industrial hall that used to be a part of the Vitali steel mill. A wide promenade with pergolas and a covering in the form of tree crowns connects the park with the neighbouring district. One can get to a separate zone meant for performing various social activities using special ramps. Steel columns in a dark orange colour were restored, while greenery, which was arranged here, is conducive to all manners of activity within this industrial public space. Concrete towers and foundations were converted into fantastic playgrounds. The use of numerous blooming trees not only enriches the environment, but also offers pleasant views of the urban landscape.

The church is connected with the park by a wide footbridge (east-west) with a length of 700 m, suspended over the busy Via Borgaro arterial. An observation platform makes it possible to observe the panorama of the city, while in times of good visibility we can see the famous symbol of Piedmont from the east—the Superga Basilica. Turin’s religious complex, along with the church, is an example of a reference to monastic traditions¹⁶, something that Botta consistently uses in many of his religious projects (Evry, Pordenone, Merate, Seriate). The monumental structure of the temple, erected on a central plan, presents itself from the outside as a massing with seven towers. In each of them there is a chapel with a skylight. The industrial character of the complex is highlighted by the slim smokestack of the former steel mill, which plays the role of a campanile crowned by a cross, shrouded in a spiral structure.

Całe założenie urbanistyczne kościoła Santo Volto, dzięki swej strukturze kompozycyjnej i kolorystyce tworzy formę mocną w otaczającym wnętrzu urbanistycznym. Również sama bryła kościoła jest formą mocną o silnym polu działania formalnego ze względu na swój kształt i spoistość.

Architektura Botty bierze początek z form pierwotnych, zdradzając niezwykle wrażliwość na kontekst i specyfikę miejsca, w którym powstaje – architekt śmiało operuje *materialem genetycznym miejsca* i posługując się nowym tworzywem, kreuje nowe zestawienia kompozycyjne¹⁸. W tym przypadku przestrzeń postindustrialna i struktury w niej istniejące wpłynęły na formę świątyni. Neomodernistyczna ekspresja kościoła Santo Volto w Turynie zawiera się właśnie w takim industrialnym, przedziwnym wręcz surrealistycznym dekorze. Kościół i park wytworzyły spójny i całościowy obraz miejsca, żywą, tętniącą energią przestrzeń publiczną, a także – zgodny z tradycją – rozpoznawalny i łatwy do zapamiętania landmark miasta Turyn. Nowopowstała przestrzeń publiczna sprzężona z krajobrazem parkowym wraz z pozostałościami ruin przemysłowych stanowią główne elementy tożsamości tego miejsca¹⁹.

Reutilizacja zdegradowanych obszarów przemysłowych przeznaczonych do rozbiórki obejmująca dawne fabryki, dworce kolejowe, hale targowe, doki, a nawet kopalnie czy huty dziś staje się normą. Obiekty takie adaptuje się na hotele i mieszkania, a także placówki naukowe lub kulturalne. Sukces przedsięwzięcia zależy często od zaangażowania uznanych gwiazd architektury (np. Herzog & de Meuron w przypadku Tate Modern). Tak również stało się ze słynną już historyczną fabryką Fiata²⁰, którą na nowo zaadaptował Renzo Piano²¹. Całą przestrzeń zagospodarowano i podzielono na strefy ekspozycji przemysłowej i handlowej, centrum konferencyjne, lotnisko dla helikopterów, przestrzenie dla małych przedsiębiorstw, restauracje, ogrody, bary, hotele i siedziby wydziałów Uniwersytetu Turyńskiego²². Dzisiaj Lingotto – fabryka, która niegdyś tak zauroczyła Le Corbusiera, stała się swoistym „smart-miasteczkiem”: kina i muzyki, kongresów i wystaw. To także nowy ośrodek sztuki – Pinacoteca Giovanni e Marella Agnelli, która wznosi się nad torem próbnym obok szklanej kuli, również autorstwa Renzo Piano. W galerii znajduje się zaledwie dwadzieścia kilka obrazów, ale za to takich mistrzów jak Modigliani, Tiepolo, Balla, Matisse, Renoir i Canaletto.

Trudno tu nie wspomnieć o innej realizacji Renzo Piano, której w swojej twórczości stara się odpowiadać na problemy związane z polityką zrównoważonego rozwoju w oryginalny, własny sposób – ale pozostając w zgodzie z filozofią zielonej architektury i technologii high-tech²³. To wieża Intesa Sanpaolo Tower z bioklimatycznym system klimatyzacji i wentylacji opartym o naturalny przepływ powietrza²⁴. Ów nowy inteligentny, turyński wieżowiec zlokalizowano na obrzeżach historycznego śródmieścia. Budynek, o wysokości ponad 166 metrów, mieści siedzibę główną i biura wszystkich podstawowych komórek organizacyjnych banku Intesa Sanpaolo. Elewację wschodnią i zachodnią zaprojektowano jako dwuwarstwowe, z żaluzjami sterowanymi mechanicznie w celu kontroli dostępu światła słonecznego i regulacji przepływu powietrza. Południową zaś w całości obłożono panelami fotowoltaicznymi o łącznej powierzchni około 1600 m². Niestety,

The entire urban complex of the Santo Volto Church, thanks to its compositional structure and colour palette, creates a powerful form within the surrounding urban interior. The massing of the church itself is a strong form with a powerful zone of formal influence due to its shape and density.

Botta’s architecture has its origins in primal forms, betraying an extraordinary sensitivity to the context and specificity of the site on which it is built—the architect boldly operates using the genetic material of a site and, using the new material, creates new compositional sets¹⁷. In this case the post-industrial space and the structure that had existed within it affected the form of the temple. The neomodernist expression of the Santo Volto Church in Turin is contained within such an industrial, even weird, surreal decor. The church and park established a cohesive and holistic image of the place, a living public space that teems with energy, as well as—in accordance with tradition—a recognisable and easy to remember landmark of the city of Turin. The newly built public space linked with the park landscape along with the remains of post-industrial ruins constitute the main elements of the identity of this place¹⁸.

The reuse of decayed industrial areas assigned for demolition, including former factories, train stations, shopping halls, docks and even mines or steel mills is currently becoming the norm. Such structures are adapted into hotels and apartments, as well as scientific and cultural facilities. The success of a project often depends on the involvement of renowned stars of architecture (e.g. Herzog & de Meuron in the case of Tate Modern). This is also what happened with the famous and currently historical Fiat factory¹⁹, which was adapted by Renzo Piano²⁰. The entire space was developed and divided into industrial and retail exhibition zones, a conference centre, a helicopter landing facility, spaces for small businesses, restaurants, gardens, bars, hotels and faculty buildings of the University of Turin²¹. Today, Lignotto—the factory that once enthralled Le Corbusier, became a sort of “smart town”: of cinema and music, congresses and exhibitions. It is also a new centre of the arts—the Pinacoteca Giovanni e Marella Agnelli, which towers over the testing track around the glass sphere, also by Renzo Piano. There are only slightly over twenty paintings in the gallery, but they include works by such masters like Modigliani, Tiepolo, Balla, Matisse, Renoir and Canaletto.

It is difficult not to mention a different built project by Renzo Piano, who attempts to find answers to problems associated with the policy of sustainable development in an original manner—but while remaining in concordance with the philosophy of green architecture and advanced technology²². It is the Intesa Sanpaolo Tower, with a bioclimatic system of air-conditioning and ventilation based on natural airflow²³. This smart tower was placed on the outskirts of the historical downtown area of Turin. The building, with a height of over 166 metres, houses the main headquarters and the offices of all the basic organisational cells of the Intesa Sanpaolo bank. The eastern and western facades were designed as double-skin facades, with mechanically controlled blinds meant to control access to sunlight and regulate airflow. The southern facade, in turn, was entirely clad in photovoltaic panels with a combined surface of around 1600 m². Unfortunately, the building, due to its height, largely disrupts the previously harmonious panorama of the city.

budynek, z racji swojej wysokości w znacznym stopniu rozbija, dotychczas harmonijną panoramę miasta.

Ciekawym przykładem modernizacji jednego z najstarszych muzeów o tematyce samochodowej na świecie – Museo dell’Automobile²⁵ – jest projekt architekta Cino Zucchi²⁶. Nowoczesny, późno modernistyczny obiekt został w 2011 roku poddany gruntownym pracom remontowym i renowacyjnym, a także powiększony o nowe skrzydło. Nowy obiekt nie konkuruje z istniejącą bryłą lecz formalnie stanowi jego kontynuację. Budynek przystosowano do współczesnych potrzeb, a jego przestrzeń służy nie tylko wystawom, ale też rekreacji mieszkańców Turynu. Ekspozycja stanowi próbę odtworzenia historii samochodów, od najwcześniejszych, konstruowanych tylko na zamówienie ciekawych i nowych wynalazków bogaczy, po najnowsze, produkowane już masowo. Są tu także modele od dawna nie widywane na ulicach i obecnie znane tylko z filmów. Można np. podziwiać wytworny Isotta Fraschini. To właśnie tym autem jeździła Gloria Swanson w „Bulwarze Zachodzącego Słońca”. Muzeum połączone z centrum konferencyjnym, biblioteką i przestrzeniami edukacyjnymi, stało się siłą napędową rewitalizacji południowo-wschodniej części miasta.

Cino Zucchi jest też autorem nowej siedziby jednego z najważniejszych producentów kawy – Nuvola Lavazza²⁷. Awangardowy zespół biurowy stanął przy via Bologna, po północnej stronie Corso Regina Margherita. To budynek energooszczędny, zaprojektowany z poszanowaniem środowiska i z myślą o wygodzie i potrzebach pracowników. Znajduje się tu także restauracją z wykwintną kuchnią i muzeum, które otwiera przed zwiedzającymi świat kawy i związanych z nią rytuałów. Nowa inwestycja ożywia część miasta dotychczas związaną z przemysłem, a teraz będzie rozwijać się pod szyldem zrównoważonego rozwoju. Na terenie nowej siedziby marki Lavazza znajduje się przestrzeń do organizowania debat, konferencji i imprez kulturalnych, bistro dla pracowników firmy strefa archeologiczna oraz budynek Instytutu Sztuk Stosowanych i Designu.

Nowa infrastruktura miast staje się stopniowo nieodzownym elementem architektonicznym nawiązującym ścisły dialog z gęstą tkanką śródmiejską. Tak też się dzieje w Turynie. Najlepszym na to przykładem jest oddana do użytku w centralnej dzielnicy – Spinie – nowa stacja kolejowa Porta Susa²⁸. Ta nowoczesna, innowacyjna, wielofunkcyjna struktura a zarazem przestrzeń publiczna oferująca koncentrację wielu usług, stanowi także symboliczną bramę między Włochami a Europą Północną²⁹. Ta „zszywająca” miasto realizacja jest związana z przeniesieniem infrastruktury kolejowej pod ziemię, aby wyeliminować z centrum zabudowy, który dzieli przestrzeń, a przez to stanowi barierę dla mieszkańców, dla organizacji komunikacji i dla sprawnego funkcjonowania miasta. Stację zlokalizowano między Corso Inghilterra a Corso Bolzano, z głównym wejściem od strony Piazza XVIII Dicembre. Całe założenie prowadzi od Piazza Statuo aż po wspomniany wcześniej budynek wieżowy Intesa Sanpaolo, sama struktura zaś rozpięta jest pomiędzy budynkiem starego dworca (od północy) aż po planowaną wieżę³⁰, która ma stanąć na osi całej kompozycji (od południa).

One interesting example of the modernisation of one of the oldest automobile museums in the world—Museo dell’Automobile²⁴—is the design by architect Cino Zucchi²⁵. The modern, late-modernist building was subjected to thorough restoration and renovation work in 2011, in addition to becoming extended through the addition of a new wing. The new building does not compete with the existing massing, but is its formal continuation. The building was adapted to contemporary needs and its space serves not only the hosting of exhibitions, but also the recreation of Turin’s residents. The exhibition constitutes an attempt at recreating the history of cars, from the earliest ones, built only as commissions for wealthy people interested in new inventions, to the latest, mass-produced models. It also includes models that have not been seen on the streets for a long time and that are currently known only from films. We can, for instance, marvel at the refined Isotta Fraschini. It is this car that Gloria Swanson drove in “Sunset Boulevard”. The museum is connected with a conference centre, a library and educational spaces, becoming the driving force behind the urban regeneration of the south-eastern part of the city.

Cinzo Zucchi is also the author of the new headquarters of one of the most important coffee producers—Nuvola Lavazza²⁶. The avant-garde office complex was built near via Bologna, on the northern side of Corso Regina Margherita. It is an energy-efficient building, designed with respect to the environment and keeping in mind the comfort and needs of employees. It also houses a restaurant with choice cuisine and a museum, which opens before its visitors the world of coffee and its associated rituals. The new project enlivens a part of the city that has thus far been associated with industry, and which will be developing under the sign of sustainable development from now on. The grounds of the new headquarters of the Lavazza brand also feature a space for the organisation of debates, conferences and cultural events, a bistro for the company’s employees, an archaeological zone, as well as a building of the Institute of Applied Arts and Design.

New municipal infrastructure is slowly becoming a necessary architectural element, engaging in close dialogue with dense urban tissue. The same is happening in Turin. The best example of this is the new Porta Susa²⁷ train station—which has been opened in the central district of Spina. This modern, innovative, mixed-use structure, which also functions as a public space, offering a concentration of numerous services, also constitutes a symbolic gateway between Italy and Northern Europe²⁸. This project, which “binds” the city, is associated with relocating the railway infrastructure beneath ground level in order to eliminate it from the downtown built-up area as it had divided the space and thus constituted a barrier for the residents, the organisation of circulation and the efficient functioning of the city. The station was placed between Corso Inghilterra and Corso Bolzano, with a main entrance from the side of Piazza XVIII Dicembre. The entire complex leads from Piazza Statuo all the way to the previously mentioned Intesa Sanpaolo tower building, while the structure itself is suspended between the building of the old train station (from the north), all the way to the planned tower²⁹, which is meant to be built on the axis of the entire composition (from the south).

The new station is a node of the first-degree railway network, being crossed by the underground

Nowa stacja jest węzłem sieci kolejowej pierwszego stopnia, przejeżdża tędy metro, linie kolei miejskiej oraz pociągi dużej prędkości. Budynek otrzymał futurystyczną, płynną formę tunelu, zrealizowanego ze stali i szkła, o długości 385 metrów i szerokości 30 metrów. Ukształtowany został ze 108 łuków o zmiennej wysokości – od 3 do 12 metrów (w najwyższym punkcie zadaszenia). Tunel, zaprojektowany na tym samym poziomie co jezdnia, łączy bezpośrednio stację z otaczającym ją miastem. Projekt nowej stacji Porta Susa traktuje przestrzeń miejską jako strefę publiczną, w której stacja główna staje się szklaną galerią pełniącą rolę przejścia i pasażu: miasto „wchodzi” w stację a sama stacja staje się nowym sercem miasta. Porta Susa wyposażona jest we wszystko, co pasażerowi potrzebne, stanowi przedłużenie sąsiadujących miejskich kwartałów z lokalami handlowymi i usługowymi, tworząc długą galerię handlową. Jest znakiem przykładem koegzystencji dwóch bytów: wchłonięcia nowoczesnej, futurystycznej formy przez starą tkankę miasta, bez uszczerbku dla tej ostatniej.

Podsumowanie

Krajobraz przemysłowy wszedł na stałe w krąg zainteresowań i problematyki dziedzictwa kulturowego na fali filozofii postmodernistycznej lat 70. Wystarczy przypomnieć sobie wielką dyskusję toczącą się wokół hal paryskich. Tak się stało z adaptacją opuszczonych olbrzymich terenów po dawnym porcie i dokach w Londynie, Amsterdamie i Rotterdamie³¹. Rewaloryzacja terenów poprzemysłowych generuje miejsca nowych, interesujących kreacji urbanistycznych, zmieniając nie tylko wizerunek obszaru, ale również wpływając pobudzająco na jego rozwój gospodarczy. Dziś stare fabryki, stare osiedla przyfabryczne zaadaptowane do nowej funkcji i uzbrojone w ultranowoczesne obiekty stają się elementem stanowiącym o nowej jakości przestrzeni miejskiej lub wręcz przyczyniają się do podnoszenia tzw. City Branding, czyli „umarkowania miasta”³². A Turyn jest modelowym przykładem tego zjawiska. *Wytrawna północ (...) jest daleka od pocztówkowych rumieńców, ale przyjazna. Turyn też bywa przyjazny. Choć surowy, ka-*

railway, municipal railway lines and high-speed trains. The building received the futuristic, fluid form of a tunnel, built out of steel and glass, with a length of 385 metres and a width of 30 metres. It was designed to be composed of 108 arches of differing height—from 3 to 12 metres (at the highest point of the roof). The tunnel, designed on the same height level as the carriageway, directly links the station with the surrounding city. The design of the new Porta Susa station treats urban space as a public zone, in which the main station becomes a glass gallery fulfilling the role of a crossing and a passage: the city “enters” the station and the station itself becomes the new heart of the city. Porta Susa is equipped with everything that passengers need, constituting an extension of the nearby urban blocks with commercial and service spaces, creating a long shopping gallery. It is an excellent example of the co-existence of two entities: the absorption of a modern, futurist form by old urban tissue, without damage to the latter.

Conclusion

The industrial landscape has entered the field of interest and the subject matter of cultural heritage on the wave of postmodernist philosophy of the 1970’s for good. It is enough to mention the great discussion involving the Parisian halls. It was so with the adaptation of the enormous abandoned areas of the former port and docks in London, Amsterdam and Rotterdam as well³⁰. The renovation of post-industrial areas generates places for new, interesting works of urban design, changing not only the image of an area, but also acting as a stimulant to its economic development. Today old factories, old factory housing estates adapted to new forms of use and equipped with ultramodern structures, become elements that signify a new quality of urban space or even outright lead to the improvement of so-called City Branding³¹—Turin being a model example of this phenomenon.

The dry north (...) is far from postcard moments, but it is friendly. Turin is also friendly at times. Although austere, built of stone and without charm, in which even a gallery of modern art is built “differently”. There is not a lot of such cities in the world. Cities in which it is easier to buy a book than to see a food truck. This is exactly what Turin is. Full of bookshops,

*mienny i pozbawiony zalotności, w którym nawet galeria sztuki nowoczesnej zrobiona jest „inaczej”. Jest niewiele takich miast na świecie. Miast w których łatwiej o książkę, niż o food trucki. Taki właśnie jest Turyn. Pełen księgarni, antykwariatów, stoisk z albumami i galerii zręcznie balansujących między tradycją, a nowoczesnością*³³. Bo Turyn choć żyje przeszłością, to potrafi ją inteligentnie zagospodarować. Miał też szczęście Turyn do amatorów wielkiej sztuki – to tutaj powstała m.in. kolekcja Federico Cerrutiego i rodziny Agnellich. Wprawdzie Galleria Civica d’Arte Moderna e Contemporanea (GAM) prezentuje głównie sztukę XIX wieku – ciężkie, wielkoformatowe malarstwo i rzeźbę, ale też XX wieczną awangardę i całkiem współczesne dzieła nieoczywiste, np. Nedko Solakova. Miasto wciąż efektownie łączy swe kulturowe dziedzictwo z nowoczesną transformacją zdeindustrializowanej tkanki miejskiej. Powstają tu awangardowe struktury i innowacyjne obiekty z zastosowaniem najnowszych technologii w zgodzie z filozofią zielonej architektury³⁴. Powstają wciąż nowe muzea i galerie sztuki. Turyn więc staje się miastem coraz bardziej „smart”.

PRZYPISY

¹ Włoska nazwa rzeki Pad

² Nazwane Julia Augusta Teurinensis

³ Więcej [w:] F. Corni, *Torino Capitale. Una chiave per la lettura della città attraverso i disegni di Francesco Corni*, Tipografia Parena Editrice, Torino 2012

⁴ placu wytyczonego w 1587 r., by mogły się tu odbywać turnieje rycerskie

⁵ Średniowieczny zamek przebudowany i powiększony w XVIII wieku m. in. o neoklasycystyczna fasadę, zaprojektowana przez Filippo Juvarrę, siedziba pierwszego parlamentu zjednoczonych Włoch

⁶ Więcej [w:] F. Corni, *Torino Capitale*, s. 72-73, 122-123; uwagę zasługuje również Chiesa di Santa Maria della Consolazione (przy Via Consolata). Ta bazylika uważana jest za jedną z najstarszych i najważniejszych w Turynie, a także za perłę piemonckiego baroku. Wśród jej architektów można wymienić takie nazwiska jak: Carlo Ceppi, Filippo Juvarra i Guarino Guarini.

⁷ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., s. 258-259

⁸ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., s. 224

⁹ Ok. 168 m., proj. Alessandro Antonelli, 1863-1889,

¹⁰ Świątynia została zbudowana na polecenie Wiktora Amadeusza II, księcia Piemontu, króla Sycylii i Sardynii jako wotum dziękczynne za odparcie wojsk francusko-hispańskich oblegających Turyn w 1706 r.

¹¹ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., s. 93

¹² Więcej [w:] Z. K. Zuziak, *Urbanistyka i dziedzictwo kultury. Strategie, aktorzy i struktury w labiryntach miejskości*, Wiadomości konserwatorskie 43/2015, s. 19-32

¹³ Więcej [w:] K. Pluta, *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Warszawa 2012, s. 165

¹⁴ Więcej [w:] M. Wdowiarz-Bilska, *Strategie niwelowania zagrożeń w obszarach poprzemysłowych*, Czasopismo Techniczne. Architektura, R. 108, z. 6-A, 2011, s. 193

¹⁵ Parco Dora, 2004 – 2012, Landscape Architecture: Latz + Partner

¹⁶ Mario Botta Architetti, 2004-2006

¹⁷ M. Pabich, *Mario Botta. Nikt nie rodzi się architektem*, Łódź 2013, s. 266

¹⁸ Z. Paszkowski, *Tożsamość a kreacja w urbanistyce*, [w:] *Czynnik kreacji w projektowaniu urbanistycznym*, Kraków 1999, s. 141

¹⁹ Więcej [w:] B. Malinowska-Petelenz, *Sacrum in Civitas. Wybrane zagadnienia*, Politechnika Krakowska 2018, s. 165-169

²⁰ Lingotto, proj. G.Matte-Trucco 1920-1926

²¹ Renzo Piano, 1989

²² D. Ghirardo, *Architektura po modernizmie*, przeł. M. Motak, M. A. Urbańska, VIA, Toruń – Wrocław 1999, s. 171-175.

²³ Np. Whitney Museum of American Art (2015) w Nowym Jorku, więcej [w:] K. Banasik-Petri, *Renzo Piano. Synergia architektury i technologii na przykładzie realizacji The New York Times Building w Nowym Jorku*, s. 102

²⁴ Renzo Piano Building Workshop, 2015

²⁵ Amadeo Albertini, 1960

²⁶ Cino Zucchi Architetti, 2011

²⁷ Cino Zucchi Architetti, 2010-2017

²⁸ Torino Porta Susa, proj. Silvio d’Ascia Architecture, 2013

²⁹ Stacja ma strategiczne znaczenie dla całej włoskiej sieci kolejowej – główny przystanek na linii Paryż-Rzym

³⁰ Proj. Silvio d’Ascia Architecture i AREP

³¹ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Nowe życie architektury*, Wiadomości Konserwatorskie 20/2006, s. 32

*antique shops, stands with albums and galleries that deftly find their balance between tradition and modernity*³². In the case of Turin, although it lives in the past, it can develop it in a smart manner. Turin was also lucky when it came to lovers of great art—it is here that, among others, the collections of Federico Cerruti and the Agnelli family were established. In truth, the Galleria Civica d’Arte Moderna e Contemporanea (GAM) presents primarily nineteenth-century art—heavy, large-format paintings and sculptures, but also twentieth-century avant-garde and quite contemporary, unobvious works, e.g. by Nedko Solakov.

The city still impressively combines its cultural heritage with a modern transformation of its de-industrialised urban tissue. Avant-garde structures and innovative buildings featuring the latest technologies are being built here, in accordance with the philosophy of green architecture³³. New museums and arts galleries are still being built. Turin is thus becoming an increasingly “smart” city.

ENDNOTES

¹ Named Julia Augusta Teurinensis

² More on the subject [in:] F. Corni, *Torino Capitale. Una chiave per la lettura della città attraverso i disegni di Francesco Corni*, Tipografia Parena Editrice, Torino 2012

³ a square delineated in 1587 so that knightly tournaments could be held here.

⁴ A medieval castle remodelled and expanded in the eighteenth century to include, among others, a neoclassicist facade, designed by Filippo Juvarra, the headquarters of the first parliament of unified Italy.

⁵ More on the subject [in:] F. Corni, *Torino Capitale*, p. 72-73, 122-123; of note is also Chiesa di Santa Maria della Consolazione (near Via Consolata). The basilica is considered to be one of the oldest and most important in Turin, as well as a pearl of Piedmontese Baroque. Among its architects are such names like: Carlo Ceppi, Filippo Juvarra and Guarino Guarini.

⁶ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., p. 258-259

⁷ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., p. 224

⁸ Ca. 168 m., designed by Alessandro Antonelli, 1863-1889,

⁹ The temple was built on the order of Victor Amadeus II, prince of Piedmont, king of Sicily and Sardinia, as a thanksgiving for the repelling of the French and Spanish forces that laid siege to Turin in 1706.

¹⁰ F. Corni, *Torino Capitale*, op.cit., p. 93

¹¹ More on the subject [in:] Z. K. Zuziak, *Urbanistyka i dziedzictwo kultury. Strategie, aktorzy i struktury w labiryntach miejskości*, Wiadomości konserwatorskie 43/2015, p. 19-32

¹² More on the subject [in:] K. Pluta, *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Warszawa 2012, p. 165

¹³ More on the subject [in:] M. Wdowiarz-Bilska, *Strategie niwelowania zagrożeń w obszarach poprzemysłowych*, Czasopismo Techniczne. Architektura, y. 108, b. 6-A, 2011, p. 193

¹⁴ Parco Dora, 2004 – 2012, Landscape Architecture: Latz + Partner

¹⁵ Mario Botta Architetti, 2004-2006

¹⁶ M. Pabich, *Mario Botta. Nikt nie rodzi się architektem*, Łódź 2013, p. 266

¹⁷ Z. Paszkowski, *Tożsamość a kreacja w urbanistyce*, [w:] *Czynnik kreacji w projektowaniu urbanistycznym*, Kraków 1999, p. 141

¹⁸ More on the subject [in:] B. Malinowska-Petelenz, *Sacrum in Civitas. Wybrane zagadnienia*, Politechnika Krakowska 2018, p. 165-169

¹⁹ Lingotto, designed by G.Matte-Trucco 1920-1926

²⁰ Renzo Piano, 1989

²¹ D. Ghirardo, *Architektura po modernizmie*, transl. by M. Motak, M. A. Urbańska, VIA, Toruń – Wrocław 1999, p. 171-175.

²² E.g. Whitney Museum of American Art (2015) w Nowym Jorku, more on the subject [in:] K. Banasik-Petri, *Renzo Piano. Synergia architektury i technologii na przykładzie realizacji The New York Times Building w Nowym Jorku*, p. 102

²³ Renzo Piano Building Workshop, 2015

²⁴ Amadeo Albertini, 1960

II. 2. Turyn, fragment panoramy miasta z widokiem na Piazza Vittorio Veneto od strony kościoła Gran Madre di Dio, fot. B. Malinowska-Petelenz
III. 2. Turin, fragment of the city’s panorama with a view of Piazza Vittorio Veneto from the side of Gran Madre di Dio Church, phot. by: B. Malinowska-Petelenz

³² E. Kuryłowicz, *Dzieło-arcydzieło a ikona we współczesnym mieście. Detronizacja czy nobilitacja dla idoli XXI wieku?* Czasopismo Techniczne. Architektura, vol. 105, nr 6-A, 2008, s. 99-104

³³ Cyt. za A. Petelenz, *Turyn – odpowiedź na pop-turystykę*, Gazzetta Italia nr 68, 2018, s. 38

³⁴ Np. słynny już Condominio 25 Verde w Turynie projektu Luciano Pia otwarty w 2014 zaliczany do tzw. bioarchitektury, więcej [w:] P. Haupt, *Naturalne elementy kompozycji w kształtowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej. Relacje budynku z otoczeniem*, Monografia 514 Kraków 2016, Politechnika Krakowska, s. 96-99; M. Petelenz, *Ekologiczne nawierzchnie i zieleń w zrównoważonym środowisku miejskim*, [w:] *Rolnictwo miejskie oraz ekologiczna i zielona architektura w miastach europejskich ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań wiedeńskich*, Monografie PK, seria Architektura, Kraków 2018, s. 39

LITERATURA

- [1] Banasik-Petri K., *Renzo Piano. Synergia architektury i technologii na przykładzie realizacji The New York Times Building w Nowym Jorku*, KNUV 2017; 4(54)
- [2] Corni F., *Torino Capitale. Una chiave per la lettura della città attraverso i disegni di Francesco Corni*, Tipografia Parena Editrice, Torino 2012
- [3] Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, przeł. M. Motak, M. A. Urbańska, VIA, Toruń – Wrocław 1999
- [4] Haupt P., *Naturalne elementy kompozycji w kształtowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej. Relacje budynku z otoczeniem*, Monografia 514, Politechnika Krakowska, 2016
- [5] Juskowiak P., *Gentryfikacja jako gentryfikacja. Artystyczny sposób produkcji i restrukturyzacja miast*, http://www.academia.edu/1809207/Gentryfikacja_jako_gentryfikacja. Artystyczny sposób produkcji i restrukturyzacja miast Gentrification as Gentrification. Artistic Mode of Production and Urban Restructuring, dostęp: 10.07.2018
- [6] Juzwa N., *Tradycja współczesnej architektury przemysłowej*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Architektura, z. 36, 1997
- [7] Kuryłowicz, *Dzieło-arcydzieło a ikona we współczesnym mieście. Detronizacja czy nobilitacja dla idoli XXI wieku?* Czasopismo Techniczne. Architektura, vol. 105, nr 6-A, 2008
- [8] Malinowska-Petelenz B., *Sacrum in Civitas. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo: Politechnika Krakowska, 2018
- [9] Pabich M., *Mario Botta. Nikt nie rodzi się architektem*, Łódź 2013
- [10] Paszkowski Z., *Tożsamość a kreacja w urbanistyce*, [w:] *Czynnik kreacji w projektowaniu urbanistycznym*, Kraków 1999
- [11] Petelenz A., *Turyn – odpowiedź na pop-turystykę*, Gazzetta Italia nr 68, 2018
- [12] Petelenz M., *Ekologiczne nawierzchnie i zieleń w zrównoważonym środowisku miejskim*, [w:] M. Drożdż-Szczybura, M. Petelenz, A. Korzeniowska, *Rolnictwo miejskie oraz ekologiczna i zielona architektura w miastach europejskich ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań wiedeńskich*, Monografie PK, seria Architektura, Kraków 2018
- [13] Pluta K., *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Warszawa 2012
- [14] Wdowiarz-Bilska M., *Strategie niwelowania zagrożeń w obszarach poprzemysłowych*, Czasopismo Techniczne. Architektura, R. 108, z. 6-A, 2011
- [15] Węclawowicz-Gyurkovich E., *Nowe życie architektury*, Wiadomości Konserwatorskie 20/2006
- [16] Zuziak Z. K., *Urbanistyka i dziedzictwo kultury. Strategie, aktorzy i struktury w labiryntach miejskości*, Wiadomości konserwatorskie 43/2015

²⁵ Cino Zucchi Architetti, 2011

²⁶ Cino Zucchi Architetti, 2010-2017

²⁷ Torino Porta Susa, design by: Silvio d'Ascia Architecture, 2013

²⁸ The station of strategic significance to the entire Italian railroad network—it is the main stop along the Paris-Rome railway line.

²⁹ Design by Silvio d'Ascia Architecture i AREP

³⁰ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Nowe życie architektury*, Wiadomości Konserwatorskie 20/2006, p. 32

³¹ E. Kuryłowicz, *Dzieło-arcydzieło a ikona we współczesnym mieście. Detronizacja czy nobilitacja dla idoli XXI wieku?* Czasopismo Techniczne. Architektura, vol. 105, iss. 6-A, 2008, p. 99-104

³² Quoted from A. Petelenz, *Turyn – odpowiedź na pop-turystykę*, Gazzetta Italia iss. 68, 2018, p. 38

³³ E.g. the already famous Condominio 25 Verde in Turin, designed by Luciano Pia and opened in 2014, considered to be a work of so-called bioarchitecture, more on the subject [in:] P. Haupt, *Naturalne elementy kompozycji w kształtowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej. Relacje budynku z otoczeniem*, Monograph 514 Kraków 2016, Politechnika Krakowska, p. 96-99; M. Petelenz, *Ekologiczne nawierzchnie i zieleń w zrównoważonym środowisku miejskim*, [in:] *Rolnictwo miejskie oraz ekologiczna i zielona architektura w miastach europejskich ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań wiedeńskich*, CUT monograph, series: Architecture, Kraków 2018, p. 39

BIBLIOGRAPHY

- [1] Banasik-Petri K., *Renzo Piano. Synergia architektury i technologii na przykładzie realizacji The New York Times Building w Nowym Jorku*, KNUV 2017; 4(54)
- [2] Corni F., *Torino Capitale. Una chiave per la lettura della città attraverso i disegni di Francesco Corni*, Tipografia Parena Editrice, Torino 2012
- [3] Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, transl. M. Motak, M. A. Urbańska, VIA, Toruń – Wrocław 1999
- [4] Haupt P., *Naturalne elementy kompozycji w kształtowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej. Relacje budynku z otoczeniem*, Monograph 514, Politechnika Krakowska, 2016
- [5] Juskowiak P., *Gentryfikacja jako gentryfikacja. Artystyczny sposób produkcji i restrukturyzacja miast*, http://www.academia.edu/1809207/Gentryfikacja_jako_gentryfikacja. Artystyczny sposób produkcji i restrukturyzacja miast Gentrification as Gentrification. Artistic Mode of Production and Urban Restructuring, retrieved on: 10.07.2018
- [6] Juzwa N., *Tradycja współczesnej architektury przemysłowej*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Series: Architecture, b. 36, 1997
- [7] Kuryłowicz, *Dzieło-arcydzieło a ikona we współczesnym mieście. Detronizacja czy nobilitacja dla idoli XXI wieku?* Czasopismo Techniczne. Architektura, vol. 105, iss. 6-A, 2008
- [8] Malinowska-Petelenz B., *Sacrum in Civitas. Wybrane zagadnienia*, Publisher: Politechnika Krakowska, 2018
- [9] Paszkowski Z., *Tożsamość a kreacja w urbanistyce*, [in:] *Czynnik kreacji w projektowaniu urbanistycznym*, Kraków 1999
- [10] Petelenz A., *Turyn – odpowiedź na pop-turystykę*, Gazzetta Italia iss. 68, 2018
- [11] Petelenz M., *Ekologiczne nawierzchnie i zieleń w zrównoważonym środowisku miejskim*, [in:] M. Drożdż-Szczybura, M. Petelenz, A. Korzeniowska, *Rolnictwo miejskie oraz ekologiczna i zielona architektura w miastach europejskich ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań wiedeńskich*, CUT Monographs, series: Architecture, Kraków 2018
- [12] Pluta K., *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Warszawa 2012
- [13] Wdowiarz-Bilska M., *Strategie niwelowania zagrożeń w obszarach poprzemysłowych*, Czasopismo Techniczne. Architektura, y. 108, b. 6-A, 2011
- [14] Węclawowicz-Gyurkovich E., *Nowe życie architektury*, Wiadomości Konserwatorskie 20/2006
- [15] Zuziak Z. K., *Urbanistyka i dziedzictwo kultury. Strategie, aktorzy i struktury w labiryntach miejskości*, Wiadomości konserwatorskie 43/2015